

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 376.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.34>

О. О. Базилевська

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

Л. Г. Гарнюк

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлюються принципи навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва, окреслено його роль у навчанні та вихованні таких учнів як одного із засобів самореалізації особистості. Велике значення має вдосконалення їх творчого потенціалу, прагнення до пізнання, усвідомлення важливості та пріоритету духовних та загальнолюдських цінностей. Відзначено, що навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва вибудовується на загальних та спеціальних принципах, зокрема: науковості, діяльнісного підходу, наочності в навчанні, систематичності й послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, усвідомленості та активності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу до учнів, емоційності навчання; гуманістичності, корекційної спрямованості, внутрішньокласної диференціації та індивідуалізації навчання, дозованої педагогічної допомоги, максимального використання в навчанні аналізаторів. Наголошено на важливості компенсації та корекції порушень у розвитку таких учнів, що здійснюється в умовах спеціально організованого педагогічного процесу та враховує типологічні, вікові та індивідуальні особливості їхнього психічного й фізичного розвитку. При цьому навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва орієнтується на їх потенційні можливості та особливості розвитку, а також враховується найбільш оптимальний корекційний ефект, який досягається в процесі образотворчої діяльності. Особлива увага приділяється образотворчій діяльності як своєрідному засобу компенсаторного та терапевтичного впливу на учнів з порушенням слуху. Визначено, що перелічені у статті принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, жоден з них не може бути використаний без урахування інших.

У ході навчання виявлено, що принципи навчання посідають важливе місце у структурі процесу педагогічного проектування навчання образотворчого мистецтва учнів з порушенням слуху. Визначені у статті загальні та спеціальні принципи дають змогу побудувати оптимальну систему традиційних та інноваційних методів, прийомів, засобів і форм організації та реалізації навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва. Рекомендації будуть корисними вчителям, які працюють з дітьми з порушенням слуху.

Ключові слова: принципи навчання, спеціальні принципи, учні з порушенням слуху, образотворче мистецтво, образотворча діяльність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі надзвичайно актуальним аспектом системних змін і реформування освіти є запровадження інклюзивного навчання. У концепції інклюзивної мистецької освіти зазначається, що однією з ключових компетентностей, яку має формувати освіта, європейською спільнотою визнано культурне усвідомлення та самовираження. Мистецька освіта як окремий вид спеціалізованої освіти найкраще сприяє формуванню такої компетентності, оскільки спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості в різних

видах мистецтва, відкриває можливості для всіх громадян, зокрема для осіб з особливими освітніми потребами [3]. Парадигма сучасної інклюзивної освіти базується на принципах інтегрування дітей з особливими потребами у загальноосвітній простір і передбачає переформатування традиційної практики навчання та виховання таких дітей, зокрема учнів з порушенням слуху на основі компетентнісної парадигми як у навчальній діяльності, так і у соціокультурній взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основоположні засади навчання учнів з особли-

вими потребами, зокрема з порушенням слуху, у загальноосвітньому середовищі розробляються сучасними вітчизняними та зарубіжними вченими (В. Жук, В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, О. Федоренко, С. Forlin, M. Wood, Kim Fong Poon-McBrauer та ін.), проте дослідники зазначених проблем указують на значущість та одночасно недостатнє вивчення питань щодо: соціальної взаємодії дітей з порушеннями слуху та чуучих дітей; формування соціокультурної орієнтації у дітей з порушенням слуху; залучення їх до соціокультурного середовища тощо.

Зокрема, важливість запровадження художньої освіти, в тому числі творів образотворчого мистецтва, в корекційно-виховний процес спеціальних закладів загальної середньої освіти з метою забезпечення розвитку інтелектуальної діяльності та емоційної сфери учнів з порушенням слуху, формування їхніх моральних позицій, розширення соціального та естетичного досвіду неодноразово підкреслювали вітчизняні та зарубіжні автори (Г. Дульнев, О. Граборов, І. Дмитрієва, Т. Головіна, К. Гордієнко, І. Грошенков, Л. Занков, І. Єременко, С. Калантарова, Е. Кярнер, М. Нудельман, Г. Плешканівська, І. Соловійов, К. Щербаківа, В. Баудиш, Б. Брьозе та ін.).

Як засвідчив проведений аналіз, образотворче мистецтво є одним із засобів самореалізації школярів. Роль мистецтва у вихованні учнів з порушенням слуху неухильно зростає, оскільки має велике значення у вдосконаленні їхнього творчого потенціалу, у прагненні до пізнання, в усвідомленні важливості та пріоритету загальнолюдських цінностей.

У зв'язку з цим **мета нашої статті** полягає у висвітленні принципів навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Головною метою предмета «образотворче мистецтво», за словами науковця О. Мелика-Пашаєва, повинно стати формування засобами мистецтва і художньої творчості особистості кожного учня у своїй багатообразності його зв'язків зі світом, системи його духовних цінностей, його творчого потенціалу, це повною мірою можна віднести до школярів з порушенням слуху [5]. Учень з порушенням слуху повинен перш за все відчувати, що світ мистецтва – це його світ, в якому він може виражати, пізнавати, змінювати своє відношення до всього в житті, і значить, і себе самого.

Кожен вид образотворчого мистецтва має виразні засоби, вони найбільш різносторонні і тематично відображають навколишню дійсність, тим самим розширюються кордони їх пізнання. Леонардо да Вінчі називав мистецтво «поезією, яку споглядають» [4].

Серед різноманітних видів мистецтва найбільш ефективний вплив на школярів має образотворче, специфічною особливістю якого є наоч-

ність, конкретність, одночасність та нерухомисть зображення різноманітних уявлень дійсності. Твори образотворчого мистецтва нерухоми, не мають в арсеналі своїх художніх засобів розвитку в часі, але володіють можливістю безкінечності протягом сприймання, розкривають через зорові образи пластичне та кольорове багатство реального світу. Зорові образи сприяють більш легкому та тривалому їх запам'ятовуванню, оскільки в пам'яті нашій зберігаються з особливою міцністю ті образи, які сприймають учні з порушенням слуху саме засобом споглядання [6].

Варто зазначити, що образотворча діяльність – це своєрідний засіб компенсаторного та терапевтичного впливу для учнів з порушенням слуху. Вона пробуджує у дітей позитивні емоції, їх естетичне ставлення до навколишньої дійсності й до творів мистецтва; а також має великий вплив на розвиток асоціативного мислення, творчих здібностей учнів з порушенням слуху та активізує їх допитливість і зорову увагу.

Навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва вибудовується на загальних та спеціальних принципах, зокрема: науковості, діяльнісного підходу, наочності, систематичності й послідовності, доступності, зв'язку з життям, усвідомленості та активності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу до учнів, емоційності навчання; гуманістичності.

Так, *принцип науковості* націлює на те, що знання, факти, положення та закони, що вивчаються, повинні бути науково правильні. Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і використання у навчанні методів, близьких до тих, якими послуговується педагогічна наука, образотворче мистецтво. Стосовно навчання образотворчого мистецтва це – розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій; проникнення в їх сутність; демонстрації могутності досягнень людських знань і науки, пізнання; розкриття історії розвитку педагогічної науки образотворчого мистецтва, орієнтації на міждисциплінарні наукові зв'язки.

Принцип діяльнісного підходу в процесі навчання образотворчого мистецтва є основоположним. Оскільки діяльнісний підхід виступає як альтернатива простому синтезу медико-терапевтичних, навчально-педагогічних прийомів, що мають на меті «виправлення» порушень розвитку дітей з особливостями.

Окрім того, діяльнісний принцип стверджує необхідність індивідуального підходу до кожного учня та передбачає повагу до особистості й розвиток індивідуальних можливостей, підтримку усвідомлення власних цінностей і значущості, а також сприяє створенню соціокультурного простору для прояву здібностей, ініціативи, винахідливості й підприємливості.

Принцип наочності в навчанні. Був обґрунтований у XVII ст. Я.-А. Коменським у праці «Велика дидактика», який сформулював «золоте правило» дидактики: «все, що тільки можна, подавати для сприймання відчуттями, а саме: видиме – для сприймання зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, смакове – смаком, доступне дотику – через дотик. Якщо якісь предмети одразу можна сприймати кількома відчуттями, нехай вони одразу охоплюються кількома відчуттями...» [2].

Наочність поділяють на три види залежно від характеру відображення дійсності: 1) натуральну; 2) зображувальну; 3) схематичну.

Загальновідомо, що використання наочності у процесі навчання образотворчого мистецтва має великий вплив на розумовий розвиток учнів з порушенням слуху, допомагає виявити зв'язок між науковими знаннями і життям, між теорією і практикою, полегшує процес засвоєння знань та викликає зацікавленість в отриманні нових знань, стимулює розвиток їх мотиваційної сфери.

Принцип систематичності й послідовності навчання образотворчого мистецтва зумовлений особливостями пізнавальної діяльності та логікою науки. Цей принцип передбачає системність у роботі вчителя (його постійну роботу над собою, розгляд нового матеріалу частинами з опорою на пройдене, фіксування уваги учнів на вузлових питаннях, продумування системи уроків, здійснення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків), а також цей принцип забезпечує системність і в роботі учнів (систематичне відвідування навчального закладу, виконання практичних завдань, уважність на уроках, систематичне закріплення вивченого матеріалу під час виконання практичних завдань).

Принцип доступності під час навчання образотворчого мистецтва є передумовою успішного, ефективного навчання. Як стверджував К. Ушинський, тільки система дає цілковиту владу над знаннями [7]. Реалізація цього принципу під час навчання образотворчого мистецтва передбачає дотримання правила: від простого – до складного з урахуванням рівня розвитку учнів та їх індивідуальних і вікових особливостей.

Принцип зв'язку навчання з життям стосовно образотворчого мистецтва ґрунтується на об'єктивних зв'язках між наукою та образотворчою діяльністю, теорією та практикою. Основою образотворчої діяльності є теоретичні знання (загальноосвітні, політехнічні, спеціальні). Вона їх конкретизує та сприяє міцному і свідомому засвоєнню знань. Реалізація цього принципу забезпечується через використання на уроках образотворчого мистецтва життєвого досвіду учнів, набутих знань у практичній діяльності та розкриття їх значимості.

Принцип усвідомленості й активності учнів під час навчання образотворчого мистецтва є одним

з провідних. Цей принцип визначає головне спрямування пізнавальної діяльності учнів й управління нею. Усвідомленість у навчанні образотворчого мистецтва учнів з порушенням слуху забезпечується високим рівнем їх активності. Активізації пізнавальної діяльності сприяють: позитивне ставлення до навчання, зацікавленість у навчальному матеріалі; позитивні емоції, викликані навчальною та практичною діяльністю; тісний зв'язок навчання з життям, що актуалізує єдність інтелектуальної та мовленнєвої діяльності таких учнів.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок у процесі навчання образотворчого мистецтва зумовлений свідомим і ґрунтовним засвоєнням найістотніших фактів, понять, ідей, законів, правил, глибоким розумінням істотних ознак і сторін предметів та явищ, зв'язків і відношень між ними. Реалізація цього принципу під час навчання образотворчого мистецтва спрямована на забезпечення змісту освіти й розвитку пізнавальних можливостей учнів. Він вимагає, щоб знання, вміння і навички, засвоєні учнями з порушенням слуху в процесі образотворчої діяльності, довго зберігалися в пам'яті, могли бути відтворені у будь-який час і використані в різноманітних ситуаціях.

Принцип індивідуального підходу до учнів під час навчання образотворчого мистецтва дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному учневі оволодівати навчальним матеріалом з урахуванням його індивідуальних особливостей, базуючись на рівні розумового розвитку дітей, їхніх знаннях і вміннях, пізнавальній та практичній самостійності, інтересах, вольовому розвитку, працездатності. В результаті реалізації такого принципу ліквіднуються прогалини в знаннях, вміннях та навичках учнів, поглиблюється та розширюється діапазон їхніх знань.

Принцип емоційності навчання є значущим у процесі пізнавальної діяльності в учнів під час навчання образотворчого мистецтва, оскільки виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань. Процес пізнавальної діяльності сприяє логічному, жвавому, образному викладу матеріалу, наведенню цікавих прикладів, використанню наочності й технічних засобів навчання, ставленню вчителя до учнів та ін. Головне завдання вчителя образотворчого мистецтва в реалізації цього принципу – керувати формуванням емоцій, що активізують навчально-пізнавальну діяльність.

Принцип гуманістичної спрямованості, який націлює на встановлення гуманних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу, передбачає повагу до особистості дитини, стверджує безумовну цінність життя кожного індивіда.

Перелічені принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, жоден з них не може бути використаний без урахування інших.

У разі визначення спеціальних принципів навчання дітей з порушенням слуху необхідно враховувати: мету навчання цих учнів; об'єктивні закономірності їх навчання як взаємопов'язаної діяльності вчителя і учня; способи використання цих об'єктивних закономірностей для реалізації мети навчання; спеціальні умови, в яких здійснюється навчання.

Як відомо, дидактичні принципи загальної педагогіки використовуються під час навчання дітей з порушенням слуху. Ці принципи, безумовно, виконують загальнорегулюючі й спрямовуючі функції, що зумовлено загальними цілями навчання й виховання дітей. Вони реалізуються з урахуванням пізнавальних можливостей і особливостей розвитку таких дітей. Однак посилення на необхідність специфічної реалізації загальнодидактичних принципів через свою невизначеність та неконкретність не забезпечує необхідної орієнтовної основи для реалізації управління спеціальним навчанням. У низці дефектологічних робіт, в яких розглядаються принципи навчання, вводиться додатковий принцип корекційної спрямованості навчання.

Аналіз процесу навчання дітей з особливими освітніми потребами образотворчого мистецтва дав змогу виділити сутність загальнодефектологічного *принципу корекційної спрямованості навчання* дітей з порушенням слуху у спеціальних закладах загальної середньої освіти. Компенсація і корекція порушень у розвитку таких дітей здійснюється в умовах спеціально організованого педагогічного процесу, що враховує типологічні, вікові та індивідуальні особливості їх психічного й фізичного розвитку.

Важливою умовою продуктивного розвитку в учнів з порушенням слуху компенсаторних процесів і корекції порушень у розвитку є максимально раннє включення їх у систему спеціально організованих педагогічних впливів. При цьому навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва орієнтується на їх потенційні можливості та враховується найбільш оптимальний корекційний ефект, який досягається в процесі образотворчої діяльності.

Принцип внутрішньокласної диференціації та індивідуалізації навчання. Диференціація навчання в межах одного класу передбачає застосування методів, організаційних форм, спрямованих як на підтягування відстаючих у навчанні школярів, так і на поглиблення знань учнів з порушенням слуху.

Здійснюючи диференціацію навчання на уроці образотворчого мистецтва, вчителю необхідно знати психофізичні особливості кожного учня з порушенням слуху. Саме тому вчителю необхідно цілеспрямовано виявляти як відмінні, так і спільні особливості учнів, що є основою дифе-

ренціації навчання і важливою умовою досягнення максимальних результатів кожною дитиною.

Адже, виходячи саме з цього, вчитель образотворчого мистецтва повинен зв'язати навчальний матеріал з умовами конкретного класу так, щоб матеріал став доступним для учнів з порушенням слуху і водночас не спрощеним та максимально міг їх зацікавити.

Принцип дозованої педагогічної допомоги. Одним із засобів досягнення успішного розв'язання учнем завдання є підказка – допоміжне завдання, більш просте за змістом, але таке, що включає в себе принцип вирішення основного завдання.

Розробка системи педагогічної допомоги включає в себе також роботу з формування в учнів з порушенням слуху здібності до адекватного переносу засвоєних засобів виконання завдань на розв'язання аналогічних, що розглядається як одна з важливих розумових операцій.

Принцип максимального використання в навчанні аналізаторів. Під час навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва доцільно також максимально використовувати всі збережені аналізатори. Для того щоб учень міг досягнути повного сприймання потрібного звука, слова, числа, увага його перш за все повинна фіксуватись на їх правильному звучанні у разі чіткої вимови їх учителем. За допомогою зорового аналізатора дитина сприймає деякі рухи мовленнєвих органів вчителя (губ, язика, нижньої щелепи), що допомагає їй правильно відтворювати звуки, слова, речення, назви числа, ритм, інтонацію. Максимальне використання зорового аналізатора особливо важливе під час навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва.

Висновки і пропозиції. Таким чином, принципи навчання посідають важливе місце у структурі процесу педагогічного проєктування навчання образотворчого мистецтва учнів з порушенням слуху. Визначені у статті загальні та спеціальні принципи дають змогу побудувати оптимальну систему традиційних та інноваційних методів, прийомів, засобів і форм організації та реалізації навчання учнів з порушенням слуху образотворчого мистецтва.

Список використаної літератури:

1. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади : монографія. Київ : Педагогічна думка. 2007. 457 с.
2. Коменский Я.А. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джурицкий. Москва : Педагогика. 1989. 416 с.
3. Концепція інклюзивної мистецької освіти : Наказ Міністерства культури, молоді та спорту України від 27 січня 2010 року

- №339 «Прозатвердження Концепції інклюзивної мистецької освіти».
4. Мастера искусства об искусстве / под. ред. А.А. Губера. Москва : Искусство. Т. 1. 1966. 397 с.
 5. Мелик-Пашаев А.А. Ради чего и как учить искусству? *Сов. педагогика*. 1986. № 11. С. 127–130.
 6. Разумный В.А. Эстетическое воспитание. Сущность. Формы. Методы. Москва : Мысль. 1969. 190 с.
 7. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. т. I. Київ : Радянська школа. 1983. 336 с.
-

Bazylevska O., Harniuk L. Principles of teaching pupils with hearing impairment fine arts

The article highlights the principles of teaching students with hearing impairment of fine arts, outlines its role in teaching and educating such students as one of the means of self-realization of the individual. It is important in improving their creative potential, in the pursuit of knowledge, in understanding the importance and priority of spiritual and universal values. It is noted that the teaching of students with hearing impairment of fine arts is based on general and special principles, in particular: scientific, activity approach, clarity in learning, regularity and consistency, accessibility, connection of learning with life, awareness and activity, strength of knowledge, skills and skills, individual approach to students, emotional learning; humanities, correctional orientation, intraclass differentiation and individualization of education, dosed pedagogical assistance, maximum use of analyzers in education. Emphasis is placed on the importance of compensation and correction of violations in the development of these students, which is carried out in a specially organized pedagogical process and takes into account the typological, age and individual characteristics of their mental and physical development. Particular attention is paid to art as a kind of compensatory and therapeutic effect for students with hearing impairment. It is determined that the principles of teaching listed in the article are closely interrelated, determine each other, none of them can be used without taking into account the others.

During the training it was found that the principles of teaching occupy an important place in the structure of the process of pedagogical design of teaching fine arts to students with hearing impairment. The general and special principles outlined in the article make it possible to build an optimal system of traditional and innovative methods, techniques, means and forms of organization and implementation of teaching students with hearing impairments in fine arts. The recommendations will be useful for teachers who work with children with hearing impairments.

Key words: *principles of teaching, special principles, students with hearing impairment, fine arts, art activity.*